

ISSUES OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION AND
EMPLOYMENT OF YOUNG PEOPLE

G.I.Shirmatova

TSPU named after Nizami

independent researcher

Annotation: author of this article is focused to the ways of creating dual education in the development of vocational education in modern conditions, the problems of youth employment and their solutions.

Key words: professional education, Dual education, international experience, labor market, scientific approaches, human resource, transformation, initiative, vocational training, investment projects.

2030 йилга келиб, дунё аҳолиси 8,6 миллиардга етиши кутилаётган бир пайтда, ёшлар сони 1,3 миллиарддан ошиши тахмин қилинмоқда [1]. Кенг тарқалган ишсизлик, нотўлиқ бандлик ва таълимдан меҳнатга ўтиш орасидаги узок танаффус каби тўсиқлар ўсиб бораётган ёшлар олдида турган энг жиддий муаммолардан биридир. Ушбу муаммолар ёшлар учун етарли касбий имкониятларнинг етишмаслиги ва ассиметрик мувозанатсизлик натижасидир, яъни меҳнат бозорида талаб қилинадиган кўникмаларга нисбатан эришилган кўникмаларнинг етишмаслиги ва номувофиқлиги сабаб бўлмоқда.

Компетенцияларга бўлган талабнинг қондирилиши учун профессионал таълим ва ўқитиш тизимлари янги ўқув тизимларига сармоя киритмоқда, инновацион ташаббус ва дастурларни ишлаб чиқмоқда ҳамда янги ҳамкорликларни ривожлантирмоқда. Мослашувчан кўникмаларни ривожлантириш дастурлари нафақат иш соҳаси талабларига функционал мувофиқлигини, балки ёшларга соҳанинг ўзгарувчан талабларига жавоб беришга имкон берадиган кўникма ва малакаларни ривожлантиришни ҳам таъминлаши зарур.

UNESCOнинг UNEVOC TVET тизими (Техник профессионал таълим) томонидан ёшлар кўникмаларини ривожлантириш борасида қандай таклифлар киритилмоқда? Дунё миқёсида 267 миллион нафар ёшлар (15-24 ёш) иш билан таъминланмаган, ўқув ёки касбий тайёргарлик жараёнларига жалб этилмаган ва ёшларнинг қолган қисми стандартларга жавоб бермайдиган шароитларда ишламоқда. Технологик, экологик ва демографик ўзгаришлар сабабли иш ўринлари яратиш ва яшаш имкониятларини яхшилаш муаммосининг долзарблиги ошиб бормоқда. Бироқ, ёшлар ўртасида ишлаш учун зарур бўлган кўникмаларни ривожлантирмай туриб, муносиб иш билан таъминлаш имкони бўлмайди.

Ҳозирги вақтда дунё бўйлаб TVET тизимлари томонидан юзага келаётган муаммоларга муносиб жавоб бериш мақсадида трансформация ва инновацияга оид ислохотлар олиб борилмоқда.

<https://confrencea.org>

Ушбу ислохотлар гарчи у минтақа ва ривожланиш даражасига мувофик фарқ қилса-да, TVETнинг иш билан таъминлаш учун функционал кўникмаларни ривожлантириш воситасидан ўтишини ўз ичига олади, бу эса битирувчиларига қўшимча таълим олиш имкониятини бериб, бутун дунё бўйлаб касбий ривожланиш имкониятларини яратади. Ўзаро фаолият кўникмаларга қўйиладиган талаблар ривожланишда давом этар экан, TVET ёшларга ўз имконият ва билимларини ривожлантириш орқали меҳнат бозорига ўтиш имкониятини беради [2].

Қуйидаги муаммоларни инобатга олган ҳолда, сўнгги икки йилда иқтисодиётдаги юксалиш одимлари, инвестицион лойиҳалар кўлами, технологик жиҳатдан янги иш ўринларининг яратилиши профессионал таълими соҳасини тубдан ислоҳ қилиш заруратини туғдирди. Қолаверса, бутун дунё кучайтирилган карантин шароитида яшаётган ҳозирги мураккаб даврда энг асосий муаммо аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини қўллаб-қувватлаш, даромад билан таъминлаш бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ёшлар ва хотин-қизлар бандлигини ошириш, уларни даромад манбаи билан таъминлаш, ёшларни замонавий касб эгаллашлари, умумий ўрта таълим муассасаларида касбга йўналтириш ишларини янада жонлантириш ҳамда янги профессионал таълим тизимининг стратегияси, асосий устувор вазифалари белгилаб берилган бўлиб, уларни амалга ошириш бўйича ислохотлар олиб борилмоқда. Профессионал таълим муассасаларида таҳсил оладиган ҳар бир ёш, ҳар бир шахс ҳаётда ўз ўрнини топиши, аввало, ўз салоҳияти орқали даромад манбаини ошириши, шу орқали иқтисодий юксалишга хизмат қилиши, ўз меҳнати билан ҳаёти фаровонлигини таъминлаб, пировард натижада жамият ривожланишига муносиб ҳисса қўшиши лозим. Бугунги кунда умумтаълим мактаблари 11-синф ўқувчиларининг 25 фоизи олий таълим муассасаларига ўқишга кирса, қолган 75 фоизига касб-хунар ўргатиш орқали инсон капитални ривожлантириш ва келгусида уларни даромад топиш имкониятларини яратиш муҳим аҳамият касб этади. Меҳнат бозорида ўрта бўғин кадрларга бўлган реал эҳтиёжни аниқлаш такомиллаштирилмоқда ва айнан иш ўринлари учун ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлашнинг халқаро тажрибаларга асосланган янги механизмлари жорий этилмоқда. Бу эса ўз навбатида барча манфаатдор вазирликлар ва идораларнинг тизимли ҳамкорлигини ўрнатиш ва ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлашда иштирокини кенгайтириш шунингдек, шахсларни “Ҳаёт давомида таълим олиш принципи” асосида ўқитиш, ҳаётда ўз ўрнини топиб кетишларига кўмак бериш талаб этилади [3].

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812 сонли фармони ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

<https://confrencea.org>

Фармонга мувофиқ, Ўзбекистонда шаклан ва мазмунан мутлақо янги, узлуксиз профессионал таълим тизими барпо этилиши, мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб 3 та тоифадаги таълим муассасалари тармоғи фаолият кўрсатиши белгиланди [4].

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 апрелдаги “Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва бандлигига кўмаклашиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бўш вақтини мазмунли ташкил этишга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-6208 сон фармони талабларини бажариш мақсадида ёшларнинг бандлигига кўмаклашиш, уларнинг тадбиркорлик ғоя ва ташаббусларини рағбатлантириш, кўшимча шароитлар яратиш, бу борада олиб борилаётган ишларни янги босқичга олиб чиқиш, профессионал таълим ташкилотларида таҳсил олаётган “Ёшлар дафтари”га киритилган ёшларга ишлаб-чиқариш ёки хизмат кўрсатиш корхоналарида амалиёт ўташлари билан боғлиқ молиявий имконият ва имтиёзлар ажратилиши бўйича қатор вазифалар белгилаб берилган [5].

2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунида таълим тизими, турлари ва шакллари белгилаб берилди. Ушбу янги қонун таълим тизимининг трансформациясининг таъминлаш ва унинг ҳуқуқий асосларини мустақкамлашга хизмат қилади. Қонунда профессионал таълимни алоҳида моддалар билан ёритилганлиги жаҳон меҳнат бозорида ўрта бўғин кадрларга бўлган эҳтиёж доимий мавжудлигидан келиб чиқиб Ўзбекистон шароитида ҳам ўрта бўғин кадрларини тайёрлаш долзарб масала бўлиб қолишини кўрсатмоқда. Ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлаш борасида АҚШ, Германия, Буюк Британия, Франция, Корея Республикаси, Канада, Австрия, Саудия Арабистони, Болгария ва Финландия каби давлатларнинг илғор тажриба ва амалиётлари Ўзбекистон профессионал таълим тизимининг трансформациясини илмий ёндошувлар асосида такомиллаштиришга хизмат қилади. Жумладан, Германия, Буюк Британияда бошланғич профессионал таълим дастурлари 9, 10-синф битирувчиларига, Корея Республикаси, Финландия, Саудия Арабистонида 9-синф битирувчиларига берилади. Шунингдек, Буюк Британия, Корея Республикаси, Саудия Арабистонида ўқувчилар 9-синфни тамомлаганидан сўнг ўз хоҳишига кўра академик таълимни ёки профессионал таълимни танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Профессионал таълим муассасаларида касб ва мутахассислик эгаллашлари, таълим олиш давомийлиги бошланғич таълим дастурлари бўйича 3 йил (Буюк Британия, Корея Республикаси, Саудия Арабистони), 1-5 йил (Австрия), 2 йил (Франция), 1-3 йил (Германия, Болгария), 3 йил (Италия, ўрта профессионал таълим дастурлари бўйича 3 йил (Латвия), 2-3 йил (Германия, Корея Республикаси), 1-2 йил (Испания), 1-4 йил (Буюк Британия), 1 йил (Бразилия).

<https://conferncea.org>

Ўрта махсус профессионал таълим дастурилари 2 йил (Корея Республикаси), 2-3 йил (АҚШ, Канада, Япония), 2-5 йил (Саудия Арабистони), 2 йил (Бразилия) этиб белгиланган. Ушбу мамлакатларда бошланғич профессионал таълим ҳамда ўрта профессионал таълим дастурларини тугатган битирувчиларга Ўрта махсус профессионал таълим дастурларида таълим олиш имкониятлари берилади. Меҳнат бозори талабларига мос кадрларни тайёрлашда таълим жараёнини бевосита амалиёт билан уйғунлаштирилган ҳолда ташкил этиш иш берувчиларнинг эҳтиёжларини қондиришда энг самарали усуллардан бири ҳисобланади. Бу борада Германиянинг Дуал таълими модели бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида фойдаланиш бўйича изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, “Дуал таълим” модели талабига мувофиқ ўқувчи ўқишга киришидан олдин иш берувчи билан шартнома тузади. Шартномага мувофиқ ўқувчи ҳафтада 2 кун таълим муассасида ўқиб, 3 кун корхонада ишлайди. Ишлаган даври учун унга иш ҳақи тўланади. Ўқиш тугаганидан сўнг ўқувчи ишини шу корхонада давом эттириши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш тўғрисидаги таклифига розилик берилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида”ги 163-сон қарори қабул қилинди. Қарорда дуал таълимни ташкил этиш, унинг босқичлари, ўқув жараёни ва ишлаб чиқариш амалиётини олиб бориш тартиби, дуал таълим иштирокчиларининг вазифалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб қўйилди. Ушбу модел асосида Ўзбекистон профессионал таълим тизимида Дуал таълим принципларини жорий этиш иккита асосий масалаларни ҳал этишга хизмат қилади [6].

Бу борада Корея Республикасида ҳам самарали тажрибалар жорий этилган бўлиб, 9-синф якунига кўра йирик иш берувчилар танлов эълон қилиб, стипендия ажратиш эвазига қобилятли ўқувчиларни касбий таълим олишларини рағбатлантиради. Ўқиш якуни бўйича улар мазкур корхоналарда ишни давом эттиришлари мумкин. Ўқувчиларнинг билимини баҳолаш Мустақил баҳолаш (сертификатлаш) органлари томонидан (Буюк Британия), “Дуал таълим” моделида касбий таълимнинг назарий қисми коллежлар, амалий қисми эса махсус комиссия томонидан (Германия), таълим муассасаси қошидаги комиссиялар томонидан (Япония) баҳоланади. Шу жумладан ҳам Ўзбекистонда мутлақо янги профессионал таълим тизими яратилди ҳамда уч тоифадаги Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи даражалари билан уйғунлашган янги бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизими ҳамда табақалаштирилган таълим дастурлари жорий этиладиган таълим муассасалари тармоғи ташкил этилиши бўйича ишлар олиб борилмоқда.

<https://confrencea.org>

Унга кўра, 2020-2021 ўқув йилида профессионал таълим тизимида республика бўйича жами 725 та таълим муассасаси, яъни 339 та касб-хунар мактаби, 201 та коллеж ва 185 та техникум фаолияти ташкил этилди [7].

Ушбу профессионал таълим муассасаларида халқаро стандартларга мувофиқлаштирилган таълим дастурлари асосида оилавий бизнес, томорқа бизнеси, қурилиш, хизмат кўрсатиш, чорвачилик, паррандачилик, асаларичилик, балиқчилик каби иқтисодиётимизда муҳим ўрин эгаллаган 200 дан ортиқ касб бўйича кадрлар тайёрланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги маълумотларига кўра, касб-хунар мактабларида таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичининг 3-даражасига мос келувчи 2 йиллик таълим дастурлари асосида 9-синф битирувчилари бошланғич профессионал таълим билимларини оладилар. Коллежларда таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичининг 4-даражасига мос келувчи, касбларнинг мураккаблик даражасидан келиб чиқиб 2 йилгача бўлган муддатда ўқитишга мўлжалланган таълим дастурлари асосида аниқ иш ўринларига йўналтирилган ўрта бўғин мутахассислари тайёрланади. Вазирликлар ва идоралар тизимида фаолият кўрсатадиган ва шу соҳадаги инвестиция лойиҳалари ҳисобига ташкил этилаётган аниқ иш ўрни учун мутахассислар тайёрлайдиган ушбу коллежларга мактабларнинг 11-синф битирувчилари қабул қилинади. Йирик корхона ва ташкилотлар яратиладиган иш ўринлари учун ўзлари кадрлар тайёрлаш механизмини жорий этиш вазифалари белгиланган. Техникумларда эса таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичининг 5-даражасига мос келувчи, бакалаврият таълим йўналишлари билан интеграциялашган, кундузги, кечки ва сиртқи таълим шаклларида камида 2 йил муддатга мўлжалланган таълим дастурлари асосида 11-синфни тугатган ёшлар ўқитилади. 2 йиллик таҳсилдан сўнг битирувчилар олий таълим муассасасига ўқиган касби бўйича суҳбат асосида ўқишга қабул қилиниши таъминланади. Бу тизим олий маълумот олиш ниятида бўлган кўп сонли мактаб битирувчиларини олий таълим билан қамраб олиш даражасини 2020 йилда камида 25 фоизга ва келгусида 50-60 фоизга етказиш учун хизмат қилади. Профессional таълимнинг янги, узлуксиз формати малакали ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлаш баробарида жамиятимизда инсон ресурсларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода Ўзбекистонда янги профессионал таълим тизими мамлакат иқтисодиётининг ҳар бир соҳасига, жамиятнинг ҳар бир бўғинига, ҳар бир оила, ҳар бир фуқаро ҳаётига дахлдор йирик ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий воқеадир. Профессional таълим тизими ўқитиш шакли, принципларига кўра дунёдаги энг тараққий этган давлатларнинг муваффақият қозонган таълим дастурлари асосида ташкил этилмоқда. Профессional таълимда халқаро тажриба асосида таълим сифатини таъминлаш мақсадида янги стандартлар, янги ўқитиш методологияси, янги дарслик ва адабиётлар, замонавий инновацион таълим технологиялари ва

<https://confrencea.org>

Баҳолаш тизимини жорий этиш юзасидан амалий ишлар бажарилмоқда. Меҳнат бозори талаблари асосида малакали ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлаш имкониятини ошириш жараёни давлат ва жамият манфатларига мос келган ҳолда шахсларнинг билим олиш бўйича ҳуқуқларини амалда таъминлаш билан ҳам ажралиб туради.

Олиб борилган таҳлиллар асосида хулоса қилиб айтиш мумкинки, рақобатбардош меҳнат бозоридаги кадрларга бўлган эҳтиёжларнинг шаклланишида ва иш берувчиларнинг талабларига жавоб беришда битирувчининг маълумот даражасига кўшимча равишда амалий кўникмалар яъни тегишли компетенциялар мавжудлигига ишонч ҳосил қилиш учун ҳар томонлама пухта ўйланган таълим тизимини яратишни тақозо этади. Халқаро таълим тизими билан Ўзбекистон таълим тизимини ўзаро уйғунлашувини таъминлаш орқали битирувчиларнинг малакаларини халқаро меҳнат бозорида ҳам тан олиншига олиб келади. Таълим тизими трансформацияси жараёнида янги профессионал таълим тизиминг ўрни ва аҳамиятини ошириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- профессионал таълим тизимининг меҳнат бозоридаги улуши юқори эканлигидан келиб чиқиб, олий маълумот талаб этилмайдиган иш ўринларига мазкур янги тизимда кадрлар тайёрлаш ҳажмини босқичма-босқич ошириб бориш;
- профессионал таълим тизимини халқаро илғор тажрибалардан келиб чиқиб такомиллаштириб бориш чораларини белгилаш ва амалга оширишда давлат ҳамда иш берувчиларнинг иштирокини кенгайтириш;
- халқаро миқёсидаги ўрта бўғин кадрларга бўлган эҳтиёжни қондириш ва меҳнат ресурслари экспортида Ўзбекистон улушини янада кенгайтириш учун профессионал таълим ва халқаро меҳнат бозоридаги иш берувчиларнинг тўғри ҳамкорлигини ривожлантириш;
- ички меҳнат бозорининг устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда айрим касб ва мутахассисликлар бўйича ўрта бўғин кадрларини тайёрлашда давлат буюртмасини ошириш.

Юқорида белгилаб берилган устувор вазифаларни амалга ошириш натижасида мавжуд муаммоларга ечим топиш орқали ёшлар бандлиги таъминланади, ишлаб чиқариш, саноат тараққий этиб, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришга ҳисса қўшилади албатта.

Адабиётлар:

1. ООН ДЭСВ (БМТ иқтисодий ва ижтимоий тармоқлар бўйича департаменти) маълумоти
2. UNESCO UNEVOC TVET (Профессионал таълим) тизими маълумотлари – 2013.
3. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь 2020 йил 5/2020 (№ 00049) <http://iqtisodiyot.tsue.uz> 222
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча

<https://confrencea.org>

5. чора-тадбирлар тўғрисида”ги 5812-сон фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 апрелдаги “Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва бандлигига кўмаклашиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бўш вақтини мазмунли ташкил этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6208 сон фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги “Профессионал таълим тизимида дуал таълимни ташкил этиш чора-тадбирлари ҳақида”ги 163-сон қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги маълумотлари.
9. To‘lqinova Xolida, & Azizbekova Maftuna. (2022). The role of clubs in career guidance. Conference Zone, 33–35. Retrieved from <http://conferencezone.org/index.php/cz/article/view/504>
10. Самикова Захро Джураевна, & Тулкинова Холида Тулкиновна (2019). Ведение кружков по предмету «Технология» в средних образовательных учреждениях. Вестник науки и образования, (24-3 (78)), 60-62.
11. Тулкинова Холида Тулкуновна (2020). Модель развития профессиональных интересов у учеников в ходе деятельности в кружке. Вестник науки и образования, (23-2 (101)), 57-59.